

ségbe; a múlt — Vali — segítségével próbál kitörni a maga megálmodta átlagosság fojtogató szorításából. De az idő „irreverzibilis folyamat”, tehát Vali sincs már többé. Ő pedig nem tud Vali nélkül élni. Ideig-óráig még késlelteti a tragédiát a Sztanekkel folytatott viszony, mert régi szerelme tulajdonságait véli felfedezni a sokak által nimfománnak tartott kolléganőben, de rá kell ébrednie, hogy ez csak üres utánczata lehet amannak, hogy nem pótolhatja őt, hogy „a Sztanek nem Vali”, összekuszálódtak a dolgok (milyen nagyszerűen érzékelteti Kertész hőse megbomlott világát, amikor a szimmetrikus felépítésű mű második, zaklatottabb részében az idő-síkokat váltogatja), és miként régen, Makra most is makraferkósan oldja meg a gordiusi csomót. Meglép. Csakhogy ez már a végső lépés, ahova ezúttal menekül, onnan nincs visszatérés. Búcsúlevelet sem ír — mindig utálta a szenzációt —, természetesen tehát, hogy ez a lépése is legalább akkora port ver fel munkatársai körében, mint szobra a művészek között. Úgy látszik, neki a végzet a szenzációt juttatta osztályrészüll. Ez a kiváltságosok sorsa, és Makra éppen nagyságát akarta leplezni; de Makra Ferenc nagy ember, még — saját maga által — porba sújtvá is. Bukása szükségszerű, mint az ásatag, de hatását még ma is éreztető életformáé. Kertész Ákos bennünket is figyelmeztet!

Zágoni Ferenc és Kertész Ákos könyvének együtt olvasása azért is tanulságos, mert szerzőik ugyanannak a kritikus időszaknak vetületét tárják elénk. Fajsúlykülönbséget észlelhetünk: Zágoni remek kezdes után elveszítette könyve egyensúlyát, Kertész pedig jó regényt írt. (*Szépirodalmi*, 1971.)

JANKOVICS JÓZSEF

TANULMÁNY

DEME LÁSZLÓ: NYELVI ÉS NYELVHASZNÁLATI GONDJAINKRÓL

Terjedelmies bibliográfiára való anyag gyűlne össze, ha vállalkozna valaki azoknak az írásoknak számbavételére, amelyek az utóbbi öt-hat év napi és irodalmi sajtójában a szomszéd országokban élő magyarok helyzetével, kulturális-irodalmi teljesítményeikkel foglalkoznak. Az ifjabb nemzedékek számára is egyre inkább köztudottá válik, hogy a magyarság több országban él; Magyarországon kívül jelentős számban a szomszédos szocialista országokban. Ismertetések és kritikák sora tájékoztatott a romániai, szlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom újdonságairól, mindezzel azonban nem tartott lépést az elvi alapok tisztázása, a nemzet-nemzetiség kérdésével összefüggő sokrétű problémakör tudományos igényű megvilágítása. Biztos elméleti alapozás hiányában továbbélnek a félreértések és a káros elfogultságok. Korszerű marxista interdiszciplináris kutatásokra van szükség, ehhez bőséges tanulmányozandó anyagot nyújtanak hazai nemzetiségeink és a szomszéd országokban élő magyarok.

Deme László cikk- és tanulmánygyűjteménye azon kevés kivételek közé tartozik, amelyeket a mélyebbre hatolás igénye hívott életre, amelyek választ kívánnak adni a nemzetiségi lét alapvető kérdéseire. A kiváló nyelvész a nemzetiségi nyelvhasználat problémáit boncolgatva szándékozik megvilágítani a szlovákiai magyarság példáján a nemzetiségek életének, a nemzetiségi kultúrának általános törvényszerűségeit. Példamutató próbálkozásnak mondhatjuk könyvét, ha a nyelvészet problematikáján túllépő fejtegetései és megállapításai igazolást is várnak egyéb tudományterületektől,

ha egynémely föltételezése, illetőleg következtetése kiegészítést is kíván. Követésre méltó, úttörő munka mint nemzetiségi nyelvművelő könyv, a nemzetiségi kérdés tudományos kutatását sürgető teljesítmény: izgalmas kérdésközléveivel „kihívás” a többi társadalomtudomány számára.

A nemzetiségi nyelvhasználat sokoldalú vizsgálata közben tapasztalnia kellett *Deme Lászlónak*, hogy bizonyos nyelvi jelenségek magyarázatához meg kell ismernie a nemzetiségi társadalom sajátosságait is. Következézetesen igyekezett végigjárni a dolgok logikája által szabott utat: a tények rögzítésétől az elvi megállapításokig és az ezekből következő gyakorlati tennivalók sürgetéséig. Így kapcsolódnak össze tanulmányai, cikkei és előadásainak szövegei a nyelvművelésről, az iskolai nyelvi nevelésről, a sajtó- és a szépirodalom nyelvéről; közben fölvezolja a nemzetiség és a nemzetiségi kultúra meghatározó jeveit, perspektívát rajzol a nyelv továbbfejlődésének lehetőségeiről. Ótvenes pozsonyi tartózkodás jelentett mindehhez alapot, a Komensky Egyetem Magyar Tanszékén volt vendégoktató, mindennapi munkájából adódó tapasztalatok leszűrődése ez a könyv.

Elvi fejtegetései az *Általános kérdések* című fejezetbe kerültek. Itt kísérli meg tisztázni a nemzeti és a nemzetiségi kultúrák helyét és szerepét a szocialista társadalomban. Olyan alapfogalmakat kellett meghatároznia, mint a nemzet és a nemzetiség. Se szeri, se száma a különféle tudományágak képviselői által megfogalmazott nemzetdefinícióknak. Még inkább így van ez a nemzetiségfogalom esetében. Hányféle megjelenési formája van a nemzetiségnek Európában. Hiszen közéjük soroljuk a baszkokat, a belgiumi flamandokat, a magyarországi szlovákokat és a romániai magyarokat egyaránt, hogy csak néhány példát említsünk. Az előfordulási formák sokféleségéből adódóan a nemzetiséget mint társadalmi alakulatot többféleképpen interpretálják. Deme megfogalmazása a magyar nemzetiségekből indul ki. Nemzetiség szerinte az a népcsoport, amely a nemzet három alapvető ismertetőjegye (a gazdasági élet és a terület; a hagyományokban és körülményekben gyökerező lelki megalapozottság közössége; a nyelv) közül bizonyosakban az egyik, bizonyosakban a másik nemzeti alakulathoz tartozik. Különbséget tesz — nagyon helyesen — nemzetiségi tömbben élők, például a szlovákiai magyarok, és a nem összefüggő területen lakó, fejletlenebb összetartozás-érzettel rendelkező nemzetiségi szórványok (például a magyarországi nemzetiségek) között, hangoztatva a másféle elbírálás szükségességét.

A nemzetiségi kultúrák helyzetét elemezve viszonylagos önállóságukra helyezi a fő hangsúlyt: „Azokkal kell hát tartanom, akik úgy látják, hogy a nemzetiségi kultúrák önálló mikrokultúrák, éppúgy, mint a nemzetiek, csak éppen több előnnyel és egyben több hátránnyal. ...nem területi részei a magyar s nem is nyelvi változatai az állami keretet adó nép kultúrájának mint alapegységnek, hanem önálló alapegységek mindkettővel szemben, azzal bensőséges, de nem rész-egész viszonyban.” (32—33. p. Kiemelés tőlem K. Gy. Cs.) Csak egyetérthetünk a szerzőnek a fönti meghatározásból adódó következtetéseivel, miszerint a szomszéd országok magyar nemzetiségi társadalmának fejlődését nem „lekezelő” gyámkodással, hanem sajátos helyzetüket figyelembe véve, önállóságukat tiszteletben tartva kell segítenünk.

Mindemellett amikor a nemzet-nemzetiséggel összefüggő sokágú problémakört Magyarország és a szomszédos szocialista országokban élő magyarok viszonylatában vizsgáljuk, tekintettel kell lennünk a szerző által nem megfelelő mértékben méltányolt objektív tényezőkre is. Arna például, hogy a nemzetiségi sorba kerülés akkor következett be, amikor a magyar nemzet kialakulása már jó ideje befejeződött, és ez az objektív folyamat és eredménye a társadalmi tudatba mélyen beleivódott. Továbbá, hogy Magyarország és a szomszéd országok magyarjai között az elmúlt időszakban — leszámítva az adminisztratív beavatkozás éveit — viszonylag erős kulturális kapcsolatok voltak és vannak. Gyorsuló világunkban egyre nagyobb területet sugároznak be a tömegkommunikációs eszközök, nő az idegenforgalom jelentősége, szaporodnak a látogatások. Nem utolsósorban a szocialista országok kapcsolatainak bővülése is hatással van a szomszéd országok magyar nemzetiségének életére, hiszen éppen az együttműködésben fontos közvetítő szerepet tölthetnek be. Érdemes lenne

vizsgálni a nemzetiségek helyzetét más aspektusból is, nemcsak a nyelvhasználat és a nemzetiségi kultúra felől nézve. A szociológiának, a demográfiának, a társadalompszichológiának kellene választ adnia a magyar nemzetiségekkel való közös vonásaink kérdésére. Sok érdekes tanulságot hozhatna például a népszaporulat adatainak, az öngyilkosságok, a válások számának és más népmozgalmi mutatóknak az összevetése.

Önállóulási tendencia jelentkezik Deme László véleménye szerint a nyelvhasználatban is. Ezt a folyamatot azonban nem elősegítünk, hanem gátolnunk kell, hiszen az egységes magyar köznyelv normáinak elvetése provincionalizálódást, a nemzetiségek számára igen nagy hátrányt jelentene. A veszély tudatosítása érdekében érzésünk szerint túl sötét képet fest a szerző, több helyütt új nemzetiségi magyar nyelvek kialakulásának lehetőségéről szól. Az a föltételezés, „... hogy újabb ötven év múlva esetleg már Shakespeare-t és Fučikot, Thomas Mann-t és Dosztojevskijt négyféle magyar nyelvre kell lefordítani, száz év múlva pedig esetleg Petőfit és Veres Pétert nemzeti magyar nyelvről három nemzetiségi magyarrá!”, inkább szónoki fordulatnak, mintsem reális alternatívát jelző gondolatnak tűnik föl, hiszen a több mint három évszázada Amerikában élő kanadai franciák számára sem szükséges Corneille-t vagy Molière-t fordítani.

A nemzetiségi lét egyik legalapvetőbb kritériuma és a nemzetiség megmaradásának záloga mindenkor az anyanyelv. Deme könyvéből számos lényeges dolgot tudunk meg anyanyelvünk nemzetiségi viszonyok közötti használatáról. A nemzetiségi nyelvhasználat három szintjének (családi, otthoni érintkezés; szakmai és társadalmi-államigazgatási; publicisztika, szépirodalom) külön elemzése, sajátosságaik bemutatása konkrét szlovákiai viszonylatban mindenki számára nélkülözhetetlen szempontokat jelent, aki a szomszédos országokban élő magyarokkal akar foglalkozni.

Sok tanulságot szűrhetek le a szlovákiai magyar újságírók a publicisztika nyelvéről írottakból (*A sajtó nyelvééről* című fejezet). Különösen a nyelvjárási formák és az idegen nyelvből — a szlovákból — beszüremlett szavak használatáról közölt észrevételei segíthettek az újságok nyelvi színvonalának javításában. Önálló fejezetbe gyűjtötte az iskolák anyanyelvi nevelésével foglalkozó írásokat, előadássszövegeket. Nemcsak a magyartanításról szól, a szaktanárok figyelmét is fölhívja a helyes és szép magyar beszéd ápolásának követelményére. Többször hangsúlyozza, hogy a szlovák nyelvet, a második nyelvet általában, csakis az anyanyelvi fogalomalkotásra és gondolatfűzésre támaszkodva lehet megtanítani.

Kísérletet tett a szlovákiai magyar irodalom stílusának elemzésére is. Stilisztikai sorozatában (*A szépirodalom nyelvi stílusáról*) Mács József, Duba Gyula és Rácz Olivér írásait vette sorra, megmutatva, hogyan segítik az adott formai és stílus-eszközök az olvasó számára a mondanivaló befogadását. Értő és alapos számvetése kritikusok példájul szolgálhat, olyan sajátosságait is kikapintja a szlovákiai magyar prózának, amelyek nem egy irodalmi elemzés során rejtve maradtak.

A címben szereplő többes szám első személy a szerző vallomása szerint is azonosulását példázza a szlovákiai magyarsággal, a közös gondok vállalását. Az ötéves egyetemű oktatói munka mellett jelentős volt Deme László tevékenysége a szlovákiai magyar nyelvészet megalapozásában, a föladatok kijelölésében, a nyelv művelés szorgalmazásában. Könyve serkentő lehet más tudományok művelői számára, sokat tanulhatunk belőle a szomszéd országokban élő magyarokról, érdeemes gondolatait továbbfűzni és helyenként vitatkozni velük. Ajánlhatjuk többséginek és kisebbséginek, nyelvészeknek és nem nyelvészeknek egyaránt, azt furcsállhatjuk csupán, hogy magyarországi könyvtáraknál nehezen hozzáférhető. (*Madách Kiadó, Pozsony, 1970.*)

KISS GY. CSABA